

A francia forradalmi kalendárium

Sanja Perovic, a Londoni King's College Francia Tanszékének oktatója a francia forradalom vezetőinek igen meghökkentő intézkedéséről ír, arról, hogy az érvényes naptár helyett új, forradalmi naptárt vezettek be. A naptár 1793-tól 1806-ig volt érvényben.

Az új naptárral a múlttal való szakítást és egy új korszak kezdetét jelezték. Bevezetését 1793. szeptember 22-re, az őszi napéjegyenlőség napjára tették, ezzel a forradalom és a természet összhangját hangsúlyozták. A naptár 1792-ben, az I. évvel indult. A hét helyett tíznapos periódust, *décade*-ot alkalmaztak. A szombat nem volt többé Isten pihenőnapja. A régi kalendárium a hierarchikus, vallási rendszer, az új az egyenlőségen alapuló világi rendszer szimbóluma volt.

Perovic rámutat, hogy a francia forradalom az idő megjelenítésének problémáját veti fel a történelemben. A forradalmárok erősen hittek az idő szimbolikus erejében. Az új kalendárium két időszemléletet próbált egyesíteni: az egyik a történelmet lineáris haladásnak fogta fel, a másik a természet ciklikus időváltásait hangsúlyozta. Az egyesítés nem sikerülhetett, mert nem lehet beilleszteni a történelmet a természet ciklikus idejébe.

A szerző célja a hagyományos periodizációval, azaz az események lineáris egymásutánjával szemben a forradalmat – az új naptár révén – saját kozmikus, egyetemes, képzelt időkeretébe visszahelyezni, hogy megérthessük, hogyan éltek meg a résztvevők az akkori időket. Sanja Perovic – az olvasó dolgát megkönnyítendő – a hagyományos és a forradalmi kalendáriumot egymás mellett közli a kötet elején.

A történelem folyamán különféle kalendáriumok készültek. Mindegyik több a pusztá időmérésnél. Emberek készítik, és egyrészt a természet ciklikusságát tükrözi, másrészt történelmi eseményeket tekint kiinduló pontnak. Krisztus születésének évét a Nyugat-Római Birodalom bukása óta számítják kezdő időpontnak. A francia forradalmárok a vallási szimbolikát száműzték új naptárukból, de fontosságot tulajdonítottak olyan eseményeknek, amelyeknek még nem lehetett megítélni a jelentőségét. Ezért tették az új

időszámítás kezdetét 1792. szeptember 22-re, holott hasonló szimbolikus dátum lehetett volna a Bastille lerombolásának időpontja, vagy más időpont is. A forradalom epizódjai felidézhetik számunkra, milyen volt a múlt mint még lehetséges jövő, még ha az nem is valósult meg.

A forradalom történelmi eseményeit többen feldolgozták, a képzeletet és a történelmet azonban *Sylvain Maréchal* kalendáriuma kötötte össze. A mezopotámiai és a korai római holdnaptárak, és a maja és egyiptomi nap-naptárak után a keresztény naptár a Naphoz igazodik, de több elemet vegyít: a 24 órás nap mezopotámiai eredetű, a napévet Julius Caesar az egyiptomiaktól vette át, a hetedik nap megünneplése pedig a zsidó kultúrából származik. A keresztény naptárt Konstantin császár készítette a Julianus naptár módosításával. Az európaiak az Újvilág felfedezése után figyeltek fel rá, hogy más időszámítások is vannak (például maja, kínai), hogy „sok különböző idő létezik egy időben” (Herder, Koselleck, 27.). Felvetődött egy egyetemes kalendárium szükségessége, amely átfog minden civilizációt. Ez a modern, az idő lineáris értelmezésén alapuló kalendárium. Ezen a lineáris idővonalon tudjuk az eseményeket egymáshoz képest előre vagy későbbre helyezni (Kr. előtt, után). A kalendárium eredete összefügg a földművelés kialakulásával, az pedig a csillagok állásával. Az ókori egyiptomi papoknak és a római papi testületnek volt egy saját, pontosabb titkos naptáruk. A felvilágosodás idején elítélték az időmeghatározás monopóliumát, úgy gondolták, ha megszüntetik, akkor a társadalom visszatér a természet és ész irányította rendhez. 1582-ben XIII. Gergely pápa új, pontosabb naptárt vezetett be, ugyanis a Juliánus-naptár eltért a Nap járásától. A protestáns országok, például Anglia, egy ideig nem fogadták el az új dátumokat, mondván, a pápa ne avatkozzék be a polgári időszámításba. A franciák ragaszkodtak a Gergely-naptárhoz – egészen a forradalom idejéig. Ez a kalendárium egymáshoz igazította a naptári időt (amely ciklikus) és a történelmi időt (amely lineáris).

A vallási kalendárium mellett léteztek almanachok. Egyik változata a királyok személyét dicsőítő *Almanach Royal*, a hatalmas falinaptár. Azt sugallta, hogy az idő alá van rendelve a monarcha világi hatalmának. Maréchal almanachjában a király helyébe a Nap lép, mint az idő szervezője. A másik forma a zseb-kalendárium, amely személyre szóló volt, s a nyomtatás révén sokakhoz eljutott. A dátumok mellett gyakorlati tanácsokat, pletykákat, történeteket közölt, és a politikai és vallási idő-diktátumtól való szabadulás érzését keltette.

1788. január 9-én Sylvain Maréchal naptárát (*Almanach des honnêtes gens*) a királyi cenzor összetépte és elégette. Istentelennek, gyalázkodónak minősítette, mivel a szentek és mártírok helyett materialista filozófus-

sok (Helvetius, Toland), ateisták (Fréret, Spinoza), kurtizánok (Ninon de Lenclos), vallásalapítók (Mohamed, Jézus) szerepeltek benne. Ő maga azt írta, hogy nem társadalmi rangjuk, hanem erkölcsi példájuk miatt emelte be ezeket a személyeket a naptárba. Öt évvel később ez a naptár lett a Francia Köztársaság naptára. Maréchal az időszámításban hozott forradalmat. A történelmi fejlődést nem ismerte el. Az idő immár mindenkié, mondta, azoké is, akiket az egyház kizárt belőle. Maréchal almanachjával a régi helyett új kollektív emlékezetet kívánt teremteni. A világi idő bevezetésével lesújtott az arisztokráciára, az egyházra és a királyra. Előkészítette a történelmi idő tagadását.

Maréchal 1750-ben született, egy párizsi borkereskedő fia volt, jogot tanult, majd könyvtárosként dolgozott a Bibliotheque Mazarine-ben. Onnan egy Biblia-paródiájáért elbocsátották. Fiatalkora egybeesett az enciklopédisták virágkorával. Maga a Grub utcai írók között a felvilágosodás késői generációjához tartozott. Ateista volt, radikális forradalmat, vagyonfelosztást követelt. Írásaival a társadalmi egyenlőség elvét és a forradalom kultuszát szolgálta. Harcos radikális eszméit később az anarchisták és a kommunista mozgalmak éltették tovább. Pásztorénekeket, meséket, erkölcsi maximákat írt, vagyis mindenki számára érthető, konzervatív, régi műfajokkal dolgozott – de új rendszert követelt. Guillaume Wasse szalonjában és a Musée de Paris szabadkőműves társaságban a szabadgondolkodók hatása alá került, de a rituáléjukat nem fogadta el. Barátja volt Lucile Duplessis, bejáratos volt Mme Lépine szalonjába. Az irodalmi körökben kirekesztettnek érezte magát, ezért a tudósok közé menekült. Minden, amit előadott, az észről szólt. A cenzor fanatikusnak, bolondnak nyilvánította, négy hónapra börtönbe (Beaumarchais mellé) záratta, de ezzel csak növelte a kalendárium népszerűségét.

Maréchal kalendáriumában nincs utalás a konkrét történelmi kronológiára, egy népi, pásztor-almanach időbeosztása ez. A zsáner-műfajokkal múltat, kollektív emlékezetet teremtett egy új világ számára. Pásztorénekeiben a középosztály értékeit tükrözte. Verseiben a patriarchális családot ábrázolta, amely gondoskodik önmagáról, nincs szüksége egyházra és államra. Erkölcsös cselekedetnek tartotta a királygyilkosságot. Meséiben a zsarnok királyt lefejezik. Összekapcsolta a patriarchális katolikus családi értékeket (monogámia, házastársi hűség) a radikális ateizmussal. Maréchal már a forradalom előtt megrajzolt egy új politikai szereplőt, a burzsoáziát. A megvalósításhoz terrorra, vulkánkitörésre van szüksége – írta.

A felvilágosodás korában számos katasztrófa történt Európában: földrengések, pestisjárvány, vulkánkitörések. Korábban Isten haragjának tulajdonították ezeket, most ciklikusan előforduló természeti jelenségekre

következtettek. Úgy gondolták, a forradalmak is ciklikusan ismétlődnek. Maréchal a Vezúv 1779-es kitörése után azt írta, szükség volna egy ciklikus időmérésen alapuló új kalendáriumra. Meg kell állítani az időt, hogy osztályok és ideológiai csalás nélkül újrakezdődhessék.

A forradalmi kalendárium megalkotásakor gond volt, hogy mit tekintsenek a forradalom kezdeti időpontjának. A Bastille lerombolásának dátumát, vagy 1792. augusztus 10-ét, a király eltávolításának napját? Sanja Perovic részletesen leírja, melyik dátum miért nem felelt meg, mi volt a népi klubok szerepe, hogyan történt La Fayette feláldozása, és szeptember 2–6. között a börtönökben lévő több mint ezer arisztokrata meggyilkolása.

1792 decemberében Gilbert Romme megbízást kapott egy új naptár elkészítésére. A matematikus számára a forradalom igazi kezdete 1792. szeptember 22., az őszi napéjegyenlőség dátuma, egyben a monarchia eltörlésének napja volt. Nála 1793. az I. év, és tíz naponként van egy pihenőnap. Egy nap tíz órából áll, egy óra száz percig tart. A tíz másodperces időegység egyezik az ember pulzusának ritmusával, mondja. Romme naptárában az egyetlen ünnep július 14. volt. Úgy látta, a kalendárium reformjával kiterjesztik a súly- és hossz mértékek reformját az időre. Mindkét reform a racionalizálást szolgálja. Romme a hónapok egy részét elvont eszmei fogalmakkal nevezte el, például a nép, a testvériség stb hónapja, de március 21–április 19. például az „újjaszületés” hónapja volt. Romme ezzel oldotta a történelmi és a ciklikus idő közti feszültséget. Sokat átvett Maréchaltól. Szinte egyszerre adták ki Romme kalendáriumát, és nyomtattak ki kétezer példányt Maréchal Almanachjából.

Romme kalendáriumát Fabre D’Eglantine élesen bírálta. Ő maga is készített egy naptarat. Elhagyott mindent, ami a történelemre utalt volna, helyette képeket közölt. A történelmi események helyét nála Linné nyomán gyümölcsök, zöldek foglalták el. A természeti időt hangsúlyozta, és tagadta a történelmi haladást.

A Konvent által végül elfogadott köztársasági naptár furcsa ellentmondást tükrözött: az ésen alapuló semleges, átlátható időt szimbolikus, költői nevekkal jelölték meg. A hónapok az időjárás jellemzőit idézték.*

*Vendémiaire, szüret hava, szept. 22–okt. 21.	Germinal, rügy hava, márc. 21–ápr. 19.
Brumaire, köd hava, okt. 22–nov. 20.	Floréal, virág hava, ápr. 20–máj. 19.
Frimaire, dér hava, nov. 21–dec. 20.	Prairail, rét hava, máj. 20–jún. 18.
Nivose, hó hava, dec. 21–jan. 19.	Messidor, aratás hava, jún. 19–júl. 18.
Pluviose, eső hava, jan. 20–febr. 18.	Thermidor, hőség hava, júl. 19–aug. 17.
Ventose, szél hava, febr. 19–márc. 20.	Fructidor, gyümölcsérés, aug. 18–szept. 16.
Kiegészítő napok: szept. 17–21. (Magyar Nagylexikon, Bp. 1999. VIII. 255.)	

Az év végén 5 ünnepnap volt. Fontos volt a vélemény ünnepe, amikor bárki elmondhatta, amit akart. Ez dalok, karikatúrák, gúnyiratok formájában történt. A naptárban még csak utalás sem volt az 1792. augusztus–szeptemberi eseményekre, holott ezek hoztak példátlan szakítást a múlt történelmével.

1793. október 16-án kivégezték Mária Antoinette-et. A király halála után ugyanis szimbolikus testével már ő, a dauphin anyja kötötte össze a nemzetet az örökkévalósággal, s hogy ez az összeköttetés megszűnjék, meg kellett halnia. Emellett konfliktusokat is okozhatott, ezért amíg le nem fejezték, addig be sem fejezték a forradalmat. A Köztársaság Színházában Maréchal drámájával, a *Le jugement dernier des rois*-val, óriási tapssal, hahotával ünnepelték, hogy minden európai uralkodót elsöpör egy tűhányó. A darabban például Nagy Katalinon nevetett a közönség, akin nem volt ruha, csak ékszer. A ruházattal Maria Antoinette-re utaltak. (Jacques Louis David rajzán a királyné végül egy egészen egyszerű ruhában ült a guillotine-hez vivő szekéren.) A *Le jugement*-et 20 ezer példányban nyomtatásban is terjesztették. Az ész uralmán túl szükség volt tehát valamiféle szimbolikus terrorra, borzongásra is. Azután jött a valódi terror, amely válasz volt a forradalom nem teljesített ígéretére, hogy a múlttal való szakítás elmaradt. Így a VIII. évre elhalványult Maréchal darabjának népszerűsége, már irrelevant, rossz ízlésűnek, őt magát pedig örülnék tartották. Ekkor már nagyobb hatása volt Mercier regényének. Az ő utópisztikus társadalmában a gonosztevők – az ész parancsára – önként vetik alá magukat a kivégzésnek.

A forradalmi kultúra csúcspontja a II. év Brumaire 20. volt, amikor a Notre Dame-ot az Ész Templomának nyilvánították. A szabadság szobrát megtestesítő színésznő meztelenre vetkőzött, azt jelezve, hogy az ész győzött a vallás fölött. Ez a nőalak foglalta el Szűz Mária helyét. Később ő jelenítette meg a francia nemzetet, ő lett Marianne.

Az új naptárban nem voltak ünnepek, ezek nélkül pedig üres az idő. Hat hónap alatt mintegy ötezer javaslat érkezett a Konventhez ünnepeket követelve. Voltak, akik sajátos módon ünnepeltek, papokat ültettek arccal hátrafelé szamarakra, a pápa képét és reverendákat égettek, földesúri jelképeket húztak disznókkal. Az ész megjelenítése sem sikerült igazán. Fiatal élő istennőkkel próbálkoztak, de ennek voltak veszélyei, ezért inkább koros asszonyokkal játszották el a szerepet. Az egyház elleni túlzott támadást látva még Maréchal is megállapította, hogy az ateizmus helyett jobb lenne a közömbösség.

Frimaire 16-án ateisták, hívők egyaránt megszavazták a szabad vallásgyakorlást, feltéve, ha azt nem nyilvánosan teszik. A küldöttek tehát vis-

szahozták a kétféle időt. Igaz, a vallásit a világi alá rendelték. 1794-re már halottak voltak az hébertisták, Cloutz, d'Eglantine, Chaumette és a dantonisták – a köztársasági kalendárium használatát azonban továbbra is erőltették. Robespierre azt hirdette, létezik túlvilági élet. Ezzel a kivégzésekre keresett mentséget. 1794-ben két hónap alatt legalább 1376 embert végeztek ki, köztük magát Robespierre-t is. Thermidor után eltűntek a forradalom szimbólumai, de a kalendárium érvényben maradt 1806-ig.

Időközben kiderült ugyanis, hogy a dekádok és a tíz naponta esedékes pihenőnapok bosszantják az embereket, ők továbbra is a megszokott ritmusban élik az életüket. Az ész túlságosan absztrakt fogalom volt számukra. Emellett az egyéneket egyre inkább az ébredező individualizmus motiválta. Egy pamflet azzal érvelt, hogy hétnapos beosztás szerint folyik a világ nagy részén a földművelés, az ipar és kereskedelem. A köztársasági kalendárium nem mutatta az ész fölényét, és nem a népek szólt. Közben maga a katolikus egyház is fellépett az egyetemes, polgári idő érdekében. A Direktórium közömbös maradt a kritikákkal szemben.

Maréchal legaktívabb évei az 1798–1803 közöttiek voltak. Ekkor közölte a legtöbb kritikai írását. Részt vett Babeuf mellett az „Egyenlők összeesküvésében”, megalapította a Tribun du Peuple-t, elutasította a tulajdonhoz való jogot, vagyonfelosztást követelt, Babeuffal együtt kiadta a Manifeste des Égaux-t. Az állam ekkor üldözni kezdte a Tribunt. 1797-ben kivégezték Babeuf-öt. Maréchal a Manifestumban fellépett a cenzúrával és az újjáéledő abszolutizmussal szemben. Radikális kritikájával az újságírás új fejezete kezdődött. Maréchal önként vállalta a társadalmon kívül álló erkölcsi pozícióját. Teljes tabula rasat kívánt csinálni. Az idő egyenlőtlen megosztásával a szegényt megfosztják „a gondolkodás gyönyörűségétől”. Vissza kell térni a kis önfenntartó közösségekhez. Ezekben nincs szükség törvényekre. Viselkedési minták szerint élnek az emberek, és utánzás útján tanulnak. (Emlékeztet Campanella Napvárosára.). Önzetlenség és együttérzés uralkodik az emberek között – írja naív, utópisztikus elképzelésében. Maréchal kiadott egy listát az ateista szerzőkről. Volt, aki bosszankodott, hogy szerepel az ateisták között, volt, aki büszke volt rá. A kiadást folytató Lalande-ra maga Napóleon is megharagudott.

A radikális forradalmár Maréchal írásainak két gondolata még sokáig hatással volt a forradalmakra: az egyik, hogy kis közösségekben életben lehet tartani az egyetemes testvériség álmát, a másik pedig, hogy a jövő nagy forradalmában a vezető szerep az értelmiségé, az újságíróké lesz. Az államra veszélyes megállapítása volt, hogy a radikális mozgalmak nemcsak a vallástól szabadítják meg az embert, hanem a *világi* államtól is.

Maréchal kiemelkedő cselekedete volt a kultúra terén, hogy az exemplum hagyományt a múltba néző helyett átalakította jövőbe mutató műfajjá.

A köztársasági kalendáriummal kezdetben azt kívánták érzékeltetni, hogy a történelmi események ismétlődnek, tehát állandóan folyamatos jelenben él az ember. Ahogy azonban egymást követték az események, rájöttek, hogy mindegyik más, mint az előző, tehát lehetetlen besorolni őket a ciklikus időbe. Ezért új történelmi diskurzus kezdődött. A korábbi emocionális, lírikus megközelítés (Maréchal) helyébe most mindinkább értelmező, narratív elbeszélés (Volney) lépett. „Lírikus megközelítéssel a múlt olyan volt, mintha... még nyitva állna bármilyen lehetséges jövő irányában,... a történelmi elbeszélés... viszont a múltat realitásként kezelte.” (222.) A forradalom lírikus megközelítésére példa volt Maréchal *Voyages de Phytogoras* című munkája. Ebben Phytogoras képzeletbeli utazásai apropóján önelátó, kis közösségekből álló emberi társadalom vízióját rajzolta meg. Ezután megírt egy anti-narratívát, egy világtörténelmet sírfelirat-stílusban *Histoire universelle en style lapidaire* címmel. Célja a rövidség és világosság, mint az epitáfiumoké. Egy-egy meghökkentő képpel az emberi természet egyetemesen érvényes portréját akarta megrajzolni. A *Histoire de la Russie* című munkájában Nagy Katalinról megírta, hogyan manipulálta a közvéleményt hatalmának megszilárdítása érdekében. Közérthető nyelven írt, és széles freskót festett a társadalom rétegeiről.

Brumaire 18-án, azaz 1799. november 9-én Napóleon egyszerre véget vetett a direktóriumnak, s helyébe konzulátusi rendszert állított. A kalendáriumot viszont megtartották, de az ünnepekből csak július 14-ét és Vendémiaire 1-jét hagyták meg. Ez a naptár absztrakt és közömbös időt mutatott, így már létrejöhett a kibékülés az állam és a katolikus egyház között. A Konkordátumot 1801. július 15-én kötötték meg. Négy vallási ünnep maradt meg, elválasztották a világi és lelki hatóságokat, és az állam hatalmat kapott a vallási ünnepek fölött. Eltörölték a decade-ot, visszaállították a vasárnapi pihenőnapot, de nem tették kötelezővé. A Konkordátum kettős időről szólt: az állami, közösségi és a vallási, egyéni időről. A naptári idő sem egyiket, sem másikat, hanem absztrakt időt mutatott. Az időegységek örökös ismétlődése jellemezte. A történelmi eseményeket már nem akarták a természet ciklikus rendjébe besorolni többé. Visszatértek a Gergely-naptárhoz, de kihagyták belőle mind a kozmológiai, mind a vallási vonásokat, vagyis polgári kalendáriumot készítettek. A forradalmi kalendárium hónapneveit megtartották, és Napóleont Brumaire 18. évfordulóján koronázták meg.

A forradalmi kalendárium összesen 12 év, két hónap és 17 napig volt érvényben. Napóleon megkoronázása után, 1802-ben visszaállították a va-

sárnapot, majd a XIII. évben, Fructidor 22-én (1805. szeptember 8-án) a szenátus megszavazta a köztársasági kalendárium eltörlését. Ez 1806. január 1-jén történt meg. A természet egyetemesen érvényes ideje helyett visszatértek a kereskedelem és ipar európai idejéhez. Az ész filozófiai korszaka gyakorlatiassá vált. A Gergely-naptárhoz visszatérés azt jelentette, hogy az ugyanazon időben történt különböző eseményeket egyidejűleg, szinkronban ábrázolták. A köztársasági kalendárium, megszűnése után is sokáig hatott még: vasárnap sokan dolgoztak, s nyitva voltak az üzletek. Érdekes, hogy sem a naptár bevezetése, sem annak eltörlése nem okozott a társadalomban semmiféle ellenállást.

A köztársasági kalendárium története tulajdonképpen nem ért véget. Újra és újra megjelent például Comte-nál, vagy a kommün idején, és a szovjet időszámításban. Még a franciák is használták a „Kr. e. és Kr. u.” időmeghatározáshoz hasonlóan (lásd nálunk a rendszerváltozás előtt, után). Felfedezhetjük benne a két idővonalat, az események hagyományos kronológiai elbeszélését és a képzeletbeli időt, amelyben az akkori szereplők az eseményeket megélték. Françoise Brunel kétféle történetírói elemzést különböztet meg: a „liberális” szemlélet szerint a forradalom egygyé vált a határtalan terrorral, a „szocialista” szerint pedig nem oldotta meg a szociális gondokat. Az előző narratíva az események lineáris kronológiájára figyel, és nem törődik azok „jövőbeli” hatásával, a második ellenben a forradalom elképzelhető jövőjével foglalkozik anélkül, hogy figyelembe venné a véletlen és előre nem látható események lineáris sorát, amelyek pedig módosíthatják a forradalom meghirdetett céljait. Ez a jelenség minden történetírásra jellemző: a mi modern kronologikus történetírásunk mulasztása is az, hogy nem magyarázza meg, miért egyik jövőendő esemény következett be, miért nem a másik.

Maréchal karrierje a kalendáriuméhoz hasonlóan ért véget. Nem teljesedett be a forradalom, és Maréchal irodalmi munkáiról sem vettek már tudomást. A forradalom többé nem az idő kategóriájában játszódtott, pedig korábban éppen az időben jelentett új kezdetet. Miután kiszorult mind az irodalmi életből, mind a politikából, Maréchal visszavonult vidéki birtokára, családjá körében írással foglalkozott, ebből élt. A bukolikus környezetben álmodozó regényíró lett, a nők számára írt, azt hirdette, a család a politika valódi alanya. Színházi munkásságával előkészítette a modern teátrumot. Gazdag könyvtárában 90 könyv a forradalomról szólt. Maréchal hivatásos értelmiségiként az újságírásból és más írásából kényelmes életet teremtett magának és családjának.

A munka nagyon alapos, a szerző sok oldalról járja körül általában a naptár, különösen pedig a francia forradalmi naptár témáját. Főként filo-

zófiai háttérrel nyújt az idő különféle értelmezéséhez. A forradalmi naptár készítői arra kerestek választ, szinkronba hozható-e a természeti idő és a történelmi idő. A Gergely-naptár bizonyos fókig összhangba hozta a kétféle időt: az évszakok és a nappalok-éjszakák váltakozásán alapul, de egy-egy nevezetes történelmi esemény, például Krisztus születése, (más vallásoknál más vallásalapítók) fellépésének dátuma ma is meghatározza a naptárakat. A kalendárium készítőinek tévedése volt, hogy a francia történelmi események hatását ki akarták terjeszteni az egész világra, holott csak a természet jelenségeinek lehet ilyen széles körű hatása.

Sanja Perovic kissé túlságosan bonyolult filozófiai háttérrel teremt a kalendáriumhoz, és gyakran ismétli mondanivalóját. Fontos azonban, hogy gondolkodásra, olykor ellentmondásra készíteti az olvasót. Közben pedig sokat megtudunk tőle a XVIII. századi emberek gondolkodásáról, életéről, s arról, hogyan éltek át a francia forradalmat.

17 oldalnyi bibliográfia, valamint név- és tárgymutató zárja a kötetet.

Sanja Perovic: *The Calendar in Revolutionary France – Perceptions of Time in Literature, Culture, Politics.* (Kalendárium a forradalmi Franciaországban – Az idő érzékelése az irodalomban, kultúrában és politikában) Cambridge University Press, New York, 2012. 276 .

Fodor Mihályné